

LŐWI ILDIKÓ PhD

lowiildiko@gmail.com
migrációkutató

HORVÁTH CSABA SÁNDOR PhD, HABIL.

horvath.csaba@sze.hu
történész, egyetemi docens (SZE AK)

Gyarmati kizsákmányolás vagy faji egyenlőség?

A kubai vendégmunkások helyzete a Kádár-korszak utolsó évtizedében

Postcolonialism or racial equality?

The Situation of Cuban Guest Workers in the Last Decade of the
Kádár Period

ABSTRACT

Following the opening up of Latin America in accordance with the requirements of the Soviet foreign policy in the 1950s, Cuban workers from the former colonial world arrived in Hungary in the 1980s. Labour migration into the Third World was an unusual phenomenon in the state-socialist system of Hungary led by János Kádár, and the arrival of foreign ethnic and cultural groups of Cuban guest workers had an unexpected impact on the social environment that hosted the migrant workforce. The aim of the research is to find out whether while the influx of foreign labor was a strategic basis and a prerequisite for socialist large-scale manufacturing, migratory hospitality, following the historical traditions of former colonial oppression, has evolved into a socialist form of exploitation in the last decade of the Kádár administration. In the examination of the era, the question is raised: has the receptive society drawn the boundary

between ‘they’ and our world, which is far from the paradox of the socialist interpretation of racial equality, promulgated by the ideals of State Socialism. Work migration is also considered a phenomenon of outstanding intensity, dynamics and frequency in today’s society, so the actuality of research extends to the present.

KEYWORDS

hospitality, labour migration, foreign image, socialist idealism

DOI 10.14232/belv.2024.4.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Lőwi Ildikó – Horváth Csaba Sándor (2024): Gyarmati kizsákmányolás vagy faji egyenlőség? A kubai vendégmunkások helyzete a Kádár-korszak utolsó évtizedében. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 11–32.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. BEVEZETÉS

A migrációs munkaerő mozgatásához kapcsolható, világméretű, hosszú távú történeti folyamat a 19. század közepétől a nyugat-európai államok gyarmati politikájának szerves részeként egyre intenzívebb gyakorlattá vált.¹ A 20. század közepétől a magyar külpolitikai nyitás is megtörtént, szovjet kíváncságot szerint a volt gyarmati országok, többek között Latin-Amerika felé, egyrészt a hidegháborús nemzetközi helyzet okán, másrészt a keleti blokk gazdasági–munkaerőpiaci szakpolitikájának stratégiai változása miatt. A korabeli társadalmi, gazdasági rendszer logikájának megfelelően a munkaerőhiányt enyhítendő extenzív gazdasági fejlődés az iparosítás és nagyüzemi termelés útját járta,² mely folyamatban az idegen munkaerő beáramoltatása Kubából stratégiai alapját képezte és létfeltétele volt a nagyüzemi termelésnek pl. a magyar textil- és gumiiiparban.

Valuch Tibor kutatásai szerint hazánkban a kádári hatalomátvétel után a külpolitikai, társadalmi és gazdasági változások meglehetősen radikális módon mentek végbe, és a totális rendszerek jellegéből következően a politikai hatalom az élet minden területe feletti ellenőrzés gyakorlására törekedett. A felülről vezéreltség következményeként társadalmi és mentalitásbeli

¹ MCKEOWN 2004. 155–156.

² VALUCH 2012. 25–35.

átalakulások mentek végbe.³ A kádári kommunista gazdaság irányvonalát, – melyben az 1980-as években érkező külföldi vendégmunkások mint hiánypótló, olcsó gazdasági tényező jelentek meg – nemcsak a blokkbéli szovjet hegemon külpolitikai hatalmi logika irányította, hanem a gazdasági–munkaerőpiac szakpolitikájának strukturális változása is, melyben nagy szerepe volt a kádári hatalomváltás által levezényelt lokális tulajdonátrendezésnek is.⁴

A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy:

Mi jellemezte a magyar rendszerváltoztatás előtti évtizedek politikai és ideológiai tereit a vendégmunkásokat küldő és azokat fogadó országok politikai/társadalmi strukturái tekintetében, különös tekintettel a magyar–kubai kapcsolatokra vonatkoztatva?

Milyen külső és belső igények (pl. kötelezően követendő külpolitikai irány, hazai munkaerőhiány, gazdasági érdekek stb.) és kapcsolatrendszerek mentén alakult a vendégmunkások behívása a Kádár-korszakban?

A harmadik világbéli, kubai vendégmunkások mobilitása mennyiben tükrözte a faji egyenlőség szocialista értelmezésének paradoxonját Magyarországon az 1980-as évtizedben?

Létezhetett-e az egyenlőség ideája a külföldi vendégmunkások és a honi munkavállalók között a Kádár-korszak ideológiája szerint, vagy lényegében újratermelődött a gyarmati kizsákmányolás struktúrája a munkahelyeken?

A tanulmány a Kádár-korszak utolsó évtizede alatt történő vendégmunkás-migrációt, azon belül is a Kubából érkező munkások magyarországi társadalmi és politikai be/elfogadását vizsgálja. A latin-amerikai ország és Magyarország külpolitikai irányvonalának, valamint a munkaerőpiaci szakpolitikáiknak és kereskedelmi–kulturális egyezményeiknek a vizsgálata – melyek a kubai munkaerő migrációt is lehetővé tették – azokra az időszakokra korlátozódik, amikor a vizsgált témára vonatkoztatva a két ország történelmi idősíkja egybe esik

2. A KUTATÁS MÓDSZEREI, PROBLEMATIKÁJA

A tanulmány a vendégmunkás-migráció politikai okait és annak társadalmi hatásait vizsgálja. A tematika köré épülő kérdések több szempontú megközelítése megkívánja a más területekre való átnyúlást, így az interdiszciplinaritás jellemző vonása a tanulmánynak és számos rokon tudományterületet érint úgy, mint a szociológia, a történeti és kulturális antropológia, a társadalomnéprajz és a társadalomstatisztika. A kutatás során felhasznált források között egyaránt megtalálhatók a korabeli statisztikák, országos és helyi levéltári dokumentumok, a vendégmunkás-migráció korabeli sajtóreprezentációja, illetve nemzetközi és hazai szakirodalmi elemzések. Az adatgyűjtés során a Kubába akkreditált szovjet nagykövettel, *Alekszandr Ivanovics Alekszejev*vel (1962–1968)⁵ és az amerikai National Public Radio Kubával is foglalkozó újságírójával, *Jason Beaubien*nel⁶ készült interjúk során az „oral history” – vagyis a szóbeli visszaemlékezés a jelenből a múltba – módszer is hasznos volt a tényfeltárás szempontjából. A szóbeli történelem mint az egyéni (mikroszintű) tapasztalatok összekapcsolásának eszköze a kulturális, történelmi vagy strukturális (makroszintű) jelenségekkel a vizsgált események

³ VALUCH 2013. 7–20.

⁴ MELEGH 2015. 185–187.

⁵ <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksseev.pdf> (letöltési idő: 2024. június 1. 12:21)

⁶ <https://www.wutc.org/people/jason-beaubien> (letöltési idő: 2024. június 30. 14:53)

tágabb értelmezésének lehetőségét foglalta magában, és alkalmat nyújthatott a gondolati folyamatok szubjektív oldalának megismerésére is.⁷ Az interjúk a megtörtént eseményről és az ahhoz társított kontextusfüggő jelenségekről is tudósítottak. A visszaemlékezések nem csupán kognitív, hanem egyúttal szociális vetületeket is hordoznak, ezért azonban megjegyzendő, hogy az „*oral history*” módszerével gyűjtött ismereteket, azok valóságtartalmát írott forrásokon keresztül is mindig ellenőrizni kell.⁸

A Kádár-korszak utolsó évtizedében Magyarországon dolgozó kubai vendégmunkásokról anyagot gyűjteni kisebb-nagyobb nehézséget jelentett, ugyanis az adatok hiányos volta, azok megbízhatósága, vagy a statisztikák forrásai egyrészt az adatok hitelességét, másrészt a felhasználhatóságát kérdőjelezték meg. Az államszocializmus ideológiájának megfelelően nem lehetett sem a sajtóban, sem a statisztikákban a valós, nem az elvárt eredményeket tükröző adatokat leírni. A kádári apparátus igyekezett a valós problémák súlyát eltitkolni, amely egyben azt is jelentette, hogy a vizsgált dokumentumokban és iratokban a tartós nehézségekről és a rendszer problémáiról vagy egyáltalán nem, vagy csak burkoltan esett szó. Ezek feljavítása, vagy rosszabb esetben eltitkolása a kádári éra jellemző és gyakori adatkezelési módszere volt. A vizsgált évtized Kádár-kori statisztikai adatgyűjtésében és a korszak adatközlésében ez a rendszerspecifikus kettősség figyelhető meg.

Ugyanakkor készültek olyan belső használatú, a kutatók részére csak korlátozottan elérhető, titkosított adatgyűjtemények, amelyek a Kádár-kori Magyarország valóságos politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait mutatták be, pl. az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vagy a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának jegyzőkönyvei és adatbázisai, melyek a titkosítás feloldása után a kutatók rendelkezésére állnak. Ugyanennyire fontosak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a kubai–magyar kapcsolatokra vonatkozó dokumentumai. A fentebb említett adatok, dokumentumok, statisztikák és interjúk összegyűjtése, analízisa és szintetizálása képezi a tanulmány módszertani struktúráját, a tanulmány módszere a leíró elemzés.

A tanulmány újszerűsége abban áll, hogy feltárja a szociológia területéhez kapcsolható szociokulturális integritás tényezőit, ezen belül vizsgálja, hogy a késői Kádár-korszakban vendégmunkásként dolgozó kubai etnikum társadalmi helyzete, munkapiaci szerepe alapján stigmatizációt szenvedett-e el? A tanulmány rávilágít arra is, hogy az etnikai/kulturális különbségek okán a vélt vagy valós szociokulturális „hátrányok”⁹ miatti kategorizálás és látens előítéletesség esetleges felbukkanása összefér-e az államszocializmusban a kollektív egyenlőség eszméjét hangoztató, de a multikulturalitást kizáró eszmerendszer súlyos paradoxonjával?

A kapott eredmények valószínűleg részét képezhetik a „*politika központú*” történetírásnak, és remélhetőleg jóval közelebb visznek annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy a vendégmunkás-migráció a vizsgált későkádári években a gyarmati kizsákmányolás szocialista formájává alakult-e át, és vajon megvalósult-e a való életben is az államszocializmus ideológiája szerinti faji egyenlőség ismérveit kimerítő és kötelezően követendő magatartásforma a befogadó társadalomban?

⁷ LEAVY 2011. 14–30.

⁸ SÁGI – RIGÓ 2011. 245–246.

⁹ RÉTHY – VÁMOS 2006. 9.

3. AZ „ÁTKÖTÉS” IDŐSZAKA (1956–1989)

Magyarország 1956 utáni történetéről, a Kádár rendszerről a szakmunkák általában az '56-os forradalom és a '89-es rendszerváltoztatás közötti „átkötés”-ként szólnak. Rainer M. János szerint ez a közel 40 év szükségszerű útja volt a korai kapitalizmusba való átmenetnek.¹⁰ Kornai János az átkötés időszakát kiértékelve rámutatott, hogy a Szovjetunió övezetében került kelet- és közép-európai országokban létrehozott szocialista rendszerek alapintézménye az erősen centralizált, hierarchizált és az egyetlenként működő kommunista párt volt. A párt katonás jellege miatt a politikai berendezkedés diktatórikus jellegűnek és szélsőséges osztály- és pártközponturnak értelmezhető. Ideológiáját a marxizmus tanai határozták meg, a felsőbbrendűségi tudat, a messianisztikus megváltás hite hatotta át az államszocializmus közbeszédét. Társadalompolitikája a paternalizmus jegyében fogant és az osztálypolitikai tudat mellett a munkás–paraszt származás dominált.¹¹

A hatvanas évek fordulójától a gazdasági reform és a második gazdasági kibontakozás folyamata már jelentős tudati változásokat okozott az „emberarcú” szocializmus ideológiájában. A gazdasági/szociális folyamatok (vagyongyarapodás, magánszektor, a jólétet a középpontba helyező kispolgári mentalitás) és a tudati változások hatására megkezdődött a magyar társadalom politikai átforgatódása is. Azonban a helyzet felemáságát mutatja, hogy ebben az időben – ahogy Füstös László és Szakolczai Árpád egy tanulmányukban állítják – a politikai kampányok kiemelt témája volt a szocializmus építését lassító „kispolgári mentalitás jelenléte, és a szocialista embertípushoz méltatlan vagyonszerzés.”¹²

Szintén az ő megfogalmazásuk, hogy a kommunista ideológia egyenlőséget sugalló elmélete háttérbe szorult, és bár a kommunista pártnak köszönhetően megkezdődött az individualizáció, az atomizáció és az intellektualizáció, a rendszer összeomlása elkerülhetetlennek látszott. Következésképpen a kádári korszak harmadik szakaszában a kommunista ideológiai rendszer már teljesen elvesztette társadalomra való befolyását és szerepét, részleges vákuum keletkezett, semmi nem lépett a helyébe. A „légtüres” térben készülődött a változás, amit a Max Weber-i értelemben vett modernizációs értékek, a racionalitás, az anyagi felhalmozáshoz köthető javak és érdekek előtérbe helyezése individualista elemekkel jellemezett.

Szó sem volt már a szocialista embertípushoz méltatlan felhalmozás elítéléséről, a társadalom értékrendje szekularizáltabb lett. A nyolcvanas–kilencvenes évek fordulójára kiéleződött társadalmi, gazdasági, szociális konfliktusokat magas társadalmi tolerancia kísérte. A Kádár-korszak folyamatosan növekvő egyenlőtlenségei már nem tudták elfedni az egyenlőség erőteljes propagandáját. Szakolczai Árpád és Füstös László a politikai, társadalmi változás bonyolultságát taglalva rámutattak arra, hogy amíg az 1990 utáni években a társadalmi, gazdasági és politikai szerkezetváltás teljes vagy részleges identitásváltást is megkövetelt, addig a kilencvenes évek végére a „megkésett fogyasztói társadalom” norma és értékrendszere már széleskörű népszerűsége tett szert.¹³

A kádári szocializmust illetően a külföldi kutatók véleménye több szempontból is eltérő. Tony Judt Európa-történeti összefoglalójában részletesen ismertette nemcsak a magyar forradalom,

¹⁰ RAINER 2011. 137–139.

¹¹ KORNAI 2012. 432.

¹² FÜSTÖS – SZAKOLCZAI 1998. 57–90.

¹³ SZAKOLCZAI – FÜSTÖS 1998. 213–251.

de a rendszerváltás történetét is, párhuzamot vonva a többi, szovjet típusú irányvonal szerint berendezkedő ország helyzetével. Véleménye szerint az 1945 utáni demokratikus Kelet-Európába vetett remények elvesztek és a kádári szocializmus a tekintélyelvű lemaradásból a kommunista „népi demokráciába” való átmenete rövid és könnyű lépés és nem túl meglepő történelmi fordulat volt.¹⁴

A Geoffrey Swain és Nigel Swain kutatópáros a Kádár-korszak reformjairól úgy véli, hogy azok a térség legfejlettebb, legradikálisabb, a gazdaságpolitikában is legmeghatározóbb intézkedései voltak.¹⁵ Más véleményének ad hangot Karl Dietrich Bracher német újhullámos történetíró, aki a Kádár-korszak ideológiai irányvonalát a szovjet mintához hasonlónak, a kádári államszervezést pedig a sztálinizmus korábbi klasszikus mintájára épülőnek tartja, hasonlóan a Szovjetunió testvérországáiban uralkodó, szovjet mintájú berendezkedéshez.¹⁶

A nemzetközi és magyar kutatásokat összegezve tehát elmondható, hogy a kétpólusú vilárendszer idején a magyar (szovjet) kül- és belpolitika két fő szempont szerint alakult. Egyrészt figyelembe vette a világ politikai kettéosztottságának, a kétpólusú nagyhatalmi szembenállásnak a tényét, másrészt ideológiai harcot folytatott az „imperialista hatalmak fellázító politikája” ellen. Az aspektusokat mértéküket és jellemzőiket tekintve alapvetően a szovjet érdekek támogatása határozta meg. A magyar hatalmi központ társadalmi, gazdasági és ideológiai gyakorlatát és cselekvéseit a forradalom leverésétől és Kádár János hatalomra kerülésétől kezdve fő szempontként a szovjet politikai igény szerinti idomulás jellemezte.

4. A LATIN-AMERIKAI NYITÁS IDEOLÓGIÁJA ÉS SAJÁTOSSÁGAI

A korábbi gyarmati területekkel való kapcsolatok szorgalmazásának nem titkolt ideológiai célja volt a felszabadult gyarmati népek Nyugattól való függetlenedésének elősegítése és a működő szocializmus „emberbaráti” arcának a megmutatása az imperialista kizsákmányoló törekvésekkel szemben. Ezért kiemelten nagy hangsúlyt kapott a volt gyarmati rendszer felbomlása után az „elmaradott” népek támogatása, és a Szovjetunió hathatós nyomására Magyarország is aktív kapcsolatokat épített ki harmadik világbéli országokkal az 1956-os forradalom leverése után.¹⁷ A harmadik világ országaiból érkező vendégmunkások munkaerejére igényt tartó törekvések magyar részről, a szovjet nyomás ellenére is alacsony intenzitásúak maradtak, és főképpen a szocialista blokkhoz fűződő kényszerű elkötelezettség és kapcsolatok határozták meg azokat. Így az ötvenes–kilencvenes évek között korlátozott számban érkezett bevándorló munkaerő az országba a volt gyarmati területekről, leginkább Mozambikból, Angolából, Nigériából, Algériából, Líbiából, Szudánból, Egyiptomból, Libanonból, Szíriából, Jemenből, Irakból, Kambodzsából, Laoszból és Vietnámból.¹⁸

A vietnami háború fokozódása új fejezetet nyitott a harmadik világbéli munkamigrációnak és diákoknak a szocialista Kelet-Európába érkezéshez. Az 1960-as évek végén és a későbbi években a keleti blokk országai már Latin-Amerika (Kuba) volt gyarmati országaival is ún.

¹⁴ JUDT 2005. 167–181.

¹⁵ SWAIN – SWAIN 1998. 118–126.

¹⁶ BRACHER 1979. 366–380.

¹⁷ BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 297–315.

¹⁸ MELEGH – SÁROSI 2015. 241–242.

Kulturális és Tudományos–Technikai Együttműködési Megállapodásokat írtak alá,¹⁹ de közülük a nyolcvanas évekre csak Vietnám és Kuba maradt meg fontos kapcsolatként, a többiek súlya a későbbiekben visszaesett.²⁰ A hidegháborús nemzetközi helyzetben a kubai forradalom jelentősége felértékelődött, és a kínálkozó lehetőség az Amerikai Egyesült Államok közvetlen szomszédságában lévő államközi kapcsolatok létesítésére gyorsan felkeltette Moszkva érdeklődését, a latin-amerikai ország geopolitikai helyzete és az USA közelsége miatt.

A kubai vendégmunkaerő beáramlásáról csak az 1980-as esztendőktől kezdve találhatók hivatalos adatok, mert sem az 1950-es évek végén csak szórványosan érkező kubai vendégmunkások számáról, sem a '60-as, '70-es években érkezőkről nem történt érdemleges statisztikai adatgyűjtés. Magyarország és Kuba 1980-ban kötötte az első munkaügyi egyezményt, erről már készült dokumentum.²¹ Az 1980-as ideiglenes munkaügyi szerződésben meghatározták a Magyarországra érkező lehetséges 380-as keretszámot, mely a következőképpen oszlott volna meg: a Pamutnyomóipari Vállalat 50 fő női munkaerő, a Pamutfonóipari Vállalat 50 fő, a Pápiripari Vállalatnál 50 fő, az Ikarusnál 50 fő férfi munkás, az Orionnál 50 fő, a Szerszámpipari Műveknél 50, a Dunai Vasműnél 50 és a Salgótarjáni Acélműnél 30 kubai férfi munkatárs.²²

A kubai vendégmunkások első csoportja viszont csak 1981 áprilisában érkezett Magyarországra,²³ és az év végére több száz női munkaerő dolgozott már a magyar könnyűiparban. A Magyarországon munkát vállalt kubai nők 77%-át a textiliparban, pl. a Lőrinci Fonóban és a Kistextben foglalkoztatták. 1982-ben 360 kubai vendégmunkás érkezett még, 1983 januárjában és februárjában pedig 800 fő, férfi–nő vegyesen, és az év végére ez a szám 1333 főre emelkedett.²⁴ *Melegh Attila és Sárosi Annamária* 4232 kubai kumulatív beáramlással számolt az 1980–1989 közötti időszakra a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján. A kubai vendégmunkások munkavégzéséről az ország szocialista vállalatainál átfogó statisztika nem áll rendelkezésre ebből az időszakból.²⁵

Összegezve tehát a munkaerő-migráció nem újkeletű jelenség, a keleteurópai térségben a rendszerváltozásokhoz közeledve a folyamat intenzívebbé vált és beleilleszkedett azokba a világméretű trendekbe, amelyek a keleti blokk országait érintő állami berendezkedések változása utáni globalizáció korát jellemezték. Vagyis a határokon átnyúló gazdasági/társadalmi/kulturális folyamatok, mint pl. a munkaerő-migráció, előrevetítették a 20. század végére a jelenség transznacionalizálódását.

Az alábbi táblázat több évet ölel fel a vendégmunka-migráció magyarországi alakulásáról a kádári államszocializmus évei alatt, de nem csupán a kubai, hanem a más nemzetiségű vendégmunkások beáramlásának a számát is tartalmazza. Kimagasló mértékben volt kibocsátó ország ebben az időben Románia és Ukrajna a munkamigráció tekintetében.

¹⁹ MELEGH – SÁROSI 2015. 240.

²⁰ MELEGH – SÁROSI 2015. 245–249.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K IV, Kuba, 1981/ 56. doboz, 84–61. „Magyar-kubai munkaügyi együttműködés”.

²² SZENTE-VARGA 2020. 40–42.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K IV, Kuba, 1981/56. doboz, 84–61 „Magyar-kubai munkaügyi együttműködés”; 1981/59. doboz, 84–605 „A kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól szóló tájékoztató”; SZENTE-VARGA 2020. 39.

²⁴ ZALAI 2010. 2010. 69–77.

²⁵ MELEGH – SÁROSI 2015. 228–235.

Küldő országok szerint kumulált beáramlás Magyarországra 1980–1989 között		
Sz.	Küldő ország	Fő
1.	Románia	50 517
2.	Lengyelország	11 730
3.	Ukrajna	27 913
4.	NDK	4400
5.	Kína	11 276
6.	Kuba	4232
7.	Csehszlovákia	2783
8.	Jugoszlávia (rég)	4456
9.	Vietnam	2043
10.	Líbia	1046

1. ábra: Küldő országok szerinti kumulált beáramlás Magyarországra
1980–1989 között
(Forrás: MELEGH – SÁROSI 2015. 240.)

5. AZ EGYMÁSRA UTALTSÁG KÉNYSZERE A BIPOLÁRIS VILÁGBAN

1952. március 10-én a katonatiszt, *Fulgencio Batista* másodszor is magához ragadta a hatalmat, törvénytelenül, vértelen puccsal. A vizsgált téma szempontjából azért érdekes *Batista* második elnöki időszaka, mert a magyar 1956-os forradalom és *Kádár* konszolidációs tevékenységének kezdeti két éve²⁶ egybeesik diktatúrájának²⁷ utolsó két éves időszakával. Azaz, ami a magyar 1956-os forradalom és *Kádár* konszolidációs tevékenységének kubai visszhangját illeti, azt még *Batista* önkényuralmának keretében célszerű vizsgálni.

Kerekes György részletesen ismerteti az 1952. márciusától uralomra került, második *Batista*-kormány politikai/gazdasági struktúrájának a jellegzetességeit. 1952 márciusától egy olyan

²⁶ 1956. november 4-én Szolnokon *Kádár János* vezetésével alakult meg az ún. forradalmi munkás-paraszt kormány. Majd közel 33 éves regnálása után 1989 májusában a pártelnöki tisztségéből és központi bizottsági tagságából is fölmentette a Magyar Szocialista Munkáspárt akkori vezetése. In KENYERES 1994.

²⁷ *Batista* első elnöki hivatali ideje 1940. október 10.–1944. október 10. közé esett. Második elnöki időszaka 1952. március 10-től 1958. december 31-ig tartott. In ANDERLE 2004. 97–114.

fasiszta jellegű zsarnoki hatalom került uralomra, melyet az Egyesült Államoktól való félgymati függés, a gazdasági–társadalmi struktúra deformáltsága, éles társadalmi, gazdasági és szociális egyenlőtlenségek és politikai terror jellemeztek.²⁸

Batista ideológiai irányvonala a diktatórikus, fasiszta jellegű kormányzása alatt távol állt a kommunista eszmék elfogadásától. *Kupi László* idézi a *Diario de la Marina* 1952. március 14-i számában megjelent interjút, melyben az elnök kijelentette, hogy a kommunizmus nagyon gyenge Kubában és hogy kormányának semmi köze nincs a kommunistákhoz. „*A kommunizmus egy olyan külföldi ideológia, amely ellentétes az eszméinkkel.*”²⁹ Az idézett kijelentés nyilvánvalóvá tette a *Batista*-rezsim ellenességét a kommunista állami berendezkedéssel szemben és meghatározta a későbbi, az 1956-os magyarországi eseményekhez való hozzáállását is. Szovjet nyomásra 1956 májusában történt ugyan próbálkozás a *Batista*-kormány ideje alatt a szigetországgal való kapcsolatfelvétellel, de a folyamat megrekedt az 1956 őszi bekövetkező magyar forradalom következményeinek hatására.³⁰

Az 1956-os forradalom és a magyarországi események rendkívül erős sajtónyilvánosságot kaptak Kubában. *Horváth Emőke* a Magyar Távirati Iroda (MTI) korabeli tudósításaira támaszkodva ismerteti, hogy a legnagyobb példányszámú kubai katolikus napilap, a *Diario de la Marina* hasábjain 1956 október 24-én részletes cikket közölt a Magyarországon kialakult helyzetről, a budapesti hírek minden nap szerepeltek a lapban, egészen az év végéig, teret biztosítva a magyar helyzet által keltett nemzetközi visszhang bemutatásának is.³¹ A napilapban hangsúlyozandó elem *Emilio Núñez Portuondo*³² bejelentése volt, mely szerint Kuba nem ismeri el a Kádár-kormányt, és azt sem támogatja, hogy Magyarország részt vegyen a napokon belül összeülő Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésén.³³ Az ENSZ továbbra is (1957 és 1963 között) na-

²⁸ A deformált gazdasági szerkezetből hiányzott az ipari szektor, a gazdaság fő hajtóereje cukornád exportja volt a korábbi években. Azonban az 1952 decemberében kialakult cukorválság miatt gazdasági hanyatlás következett be, a munkanélküliség drasztikusan emelkedett, a nép elképesztő nyomorban és elmaradottságban élt, szemben a fényűző turistaparadicsom érzékelhető gazdagságával. Így a nép bizalma elemi erővel nyilvánult meg a katonai junta megdöntése iránt. A megváltozott tömeghangulat és *Fidel Castro* forradalmárainak állandó jelenléte ekkor már komoly gondot jelentettek *Batistának*. A kialakult helyzetben az 1958. októberi választások a rezsim számára kedvezőtlenül alakultak, nem hozták meg a kabinet által várt eredmény. A baloldali erők bojkottja az ország nagy részén sikerrel járt. A fasiszta jellegű diktatúrát *Fidel Castro* forradalmi erői buktatták meg, mert 1959. január 1-jén a Felkelő Hadsereg magához ragadta a hatalmat és kormányt alakított. *Batista* rezsimje összeomlott, 1959. újév napján elmenekült Kubából. In KERÉKES 1979. 13–16.

²⁹ KUPI 2021. 412.

³⁰ *Sebes István* külügyminiszter-helyettes és *V. V. Asztafjev*, a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosa 1956. május 11-én folytatott megbeszélése során hangzott el szovjet oldalról a javaslat, hogy kívánatos lenne, ha Magyarország az egész szocialista tábor érdekében felújítaná korábbi jó latin-amerikai kapcsolatait. In HORVÁTH 2018. 54.

³¹ A megnövekedett érdeklődést a *Diario de la Marina* hagyományai magyarázzák, hiszen a lap korábbi tulajdonosa Magyarország első tiszteletbeli konzulja volt, ezért az újság a családi tradíció folytán is érdeklődve fordult a magyar vonatkozású hírek felé. In HORVÁTH 2018. 63.

³² *Emilio Núñez Portuondo* 1952–1958 között Kuba állandó ENSZ-képviselője volt, valamint két cikluson keresztül az ENSZ Biztonsági Tanácsának elnöke is. In HORVÁTH 2018. 63.

³³ 1956. november 21-én este (magyar idő szerint 22 órakor) két határozati javaslat került elfogadásra az ENSZ Közgyűlésén a magyar helyzet ügyében. A kubai oldalról megtejt javaslat követelte a szovjet csapatok kivonulását és a deportálások azonnali leállítását (korábban az a hír terjedt el, hogy nőket és gyerekeket is deportáltak Magyarországról a Szovjetunióba). A másik határozati javaslat (India, Ceylon és Indonézia által előterjesztve) kérte a magyar kormányt, hogy engedje be az ENSZ megfigyelőit a helyszínen történő vizsgálat lehetősége miatt, a Szovjetunióba való deportálások valós voltáról. In Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MTI külpolitikai információ. A magyar kérdés az ENSZ előtt, 1956. november 22. 30.

pirenden tartotta az úgynevezett „magyar kérdést”, ezzel nemzetközileg elszigetelte Magyarországot, állapítja meg Horváth Emőke,³⁴ az országon belül pedig a kubai vezető sajtómédium az 1956-os forradalom fegyveres leveréséről és a Szovjetunió beavatkozásáról szóló tudósításain keresztül hangot adott Kuba hidegháború kapcsán felerősödött kommunizmus-ellenességének.

A kádári hatalomátvételnél (1956. november 4.) és Batista-diktatúra 1956-tól számított hátralevő éveinek (1959. január 1-ig) a közös történelmi idősíkban történő párhuzamos vizsgálata azért lehet szükségszerű, mert a kubai fasiszta jellegű államszervezet és a kádári kommunista hatalom közötti ideológiai különbség, valamint az időközben bekövetkezett magyar forradalom leverésének visszhangja eleve kizárta a Batista-rezsim alatti bilaterális diplomáciai kapcsolatok létesítését és kereskedelmi-kulturális egyezmények megkötését.

Rendszerváltozást – mely a szigetország politikai szemléletbeli változását is maga után vonta – a Fidel Castro által vezetett forradalom győzelme hozott. 1953. július 26-tól kezdődően, több éves gerilla háborút követően, 1959. január 1-én sikerült Castro forradalmi csapatainak megdönteni Fulgencio Batista diktatúráját. Az elnyomás megszűnését követően Castro reformjainak köszönhetően Kubában egy demokratikus jellegű folyamat kezdődött a korábbi diktatórikus és kommunistaellenes állami berendezkedéssel szemben.³⁵

A demokratikus népforradalom győzelme és megszüldése 1961-ig tartott. Kerekes György szerint ez az időszak az erőfelmérés és a külpolitikai nyitás időszaka volt a castrói rezsim számára. Ugyancsak ő fejt ki, hogy a forradalom jellege kezdeti szakaszában demokratikus, antiimperialista jellegű vonásokat mutatott, de már tartalmazott antikapitalista intézkedéseket is. A jellegbéli változás 1960 második felében kezdődött, mert ekkor a forradalom már szocialista jelleget öltött. A harmadik szakaszban, 1965-től számos vonatkozásban módosult a külpolitikai vonalvezetés, a szocialista építés lényegi feladatainak meghatározása, a gazdaságirányítás szisztémája, a szocializmus gazdasági törvényeinek értelmezése.³⁶

Anderle Ádám idézi azokat az elemzéseket, melyek három veszélyes pontot láttak a kubai politikában: „a kommunista befolyás növekedését, a várható agrárreform USA-tulajdonra vonatkozó súlyos következményeit és a szomszédos országok felé irányuló felforgató tevékenységet.”³⁷ A földreformra a válasz nemsokára megérkezett. Az amerikai kézen lévő kubai birtokok államosítása miatt az Amerikai Egyesült Államok befagyasztotta a kubai kormány számláit, megszakította a diplomáciai kapcsolatait. Az USA és Kuba viszonyának gyors romlását követően a kubai fél magatartásában fordulat következett be, a karibi ország a Szovjetunióhoz fordult segítségért és javaslatot tett a szocialista országokkal történő diplomáciai kapcsolatok

³⁴ HORVÁTH 2018. 54.

³⁵ Fidel Castro, a Kubai Kommunista Párt (1963. október 3.) főtitkára, aki egyben az ország miniszterelnöke is lett, egy keményvonalas, marxista-leninista rezsimet vezetett be és kormánya kommunista irányvonalat vett fel. A forradalom első évében összesen 693 törvényt hoztak, melyekben a nemzeti szuverenitás érvényesítését, önálló kül- és nemzeti politika megvalósítását, a demokratikus szabadságjogok érvényesítését, a közeleti tisztaság megeremítését tűzték ki célul. A külföldi tulajdonban álló létesítményeket, birtokokat államosították, az agrárreformban maximálták a földtulajdon nagyságát, a nincsteleneket földhöz juttatták és meghatározták a földek értékét. Így létrejött egy nagy állami mezőgazdasági szektor. Az ipari szektor fejlesztése is megkezdődött, néhány iparágban béremelések történtek, az országos közmunka szervezése pedig a munkanélküliség csökkentését szolgálta. A szociális reformok célja a nép életkörülményeinek javítása volt. (pl. az oktatás és az egészségügy fejlesztése, a közszolgáltatások és alapvető közszükségleti cikkek árának csökkentése, a gyógyszerek árának, a telefonkölségeknek a mérséklése.) In KERESKES 1979. 32–44.

³⁶ KERESKES 1979. 91.

³⁷ ANDERLE 2004. 118.

felvételére.³⁸ *Fidel* megértette, hogy a Szovjetunió hasznos lehet a Kubának való segélynyújtásban, és ellensúlyt jelenthet az ellenségének tekintett amerikaiakkal szemben.³⁹ Ezen a ponton a kubai kormány végérvényesen felhagyott az autonóm (azaz Moszkvához képest független) politikára irányuló ambícióival, és sürgősen kereste annak a módját, hogy a munkanélküliséget és a gazdasága rossz helyzetét ezen az úton csökkenthesse, ugyanis az USA által fenntartott fenyegetettség miatt a védelmi szakpolitikát elsősorban a katonai kiadások terhei alakították, így a kubai társadalom az 1960-as évek végéig, mint hadikommunizmus működött.⁴⁰ A szocialista országokhoz való csatlakozás érdekházasságnak is tekinthető – véli *Anderle Ádám*, ugyanis Kubának szüksége volt a szocialista tábor minden területet átfogó, de leginkább politikai/gazdasági és katonai védelmi segítségére.⁴¹

A kubai „rendszer váltás” (1959) hatásai a szigetország kubai–magyar kapcsolatainak vonatkozásában innentől világosan kirajzolódnak, ugyanis a változások egyikeként a diplomáciai enyhülés jelei már mutatkoztak az ötvenes évek végén. A megdőntött *Batista*-rezsimben az 1956 májusában történt kapcsolat felvétel próbálkozásai megbuktak a magyar forradalom kubai viszszhangja és a bukott rezsim kommunista ellenes, elutasító ideológiájának köszönhetően. Igaz ugyan, hogy a Kádár-kormány csak 1959. január 23-án ismerte el a szigetország kormányát törvényes kormányként,⁴² a változás szele azonban 1959 végén már érződött. A kubai állam elismerésének késlekedésében szerepet játszott, – ahogy *Molnár Lilla* említi – hogy a magyar fél nem tudta pontosan értelmezni a forradalom demokratikus jellegét, hiszen a kubai kommunista párt nem vett részt a forradalomban, a folyamat nem a munkásmozgalom soraiból indult el, a forradalom vezetői pedig polgári származású és neveltetésű, a gazdag vidéki felső- vagy középosztályhoz tartozó, fiatal értelmiségiek voltak.⁴³ A kezdeti nehézségek áthidalása után a kubai Külügyminisztérium írásban hozzájárult ahhoz, hogy a következő évben kereskedelmi tárgyalások induljanak a két ország között.⁴⁴

Ezután 1960. december 17-én egy napra Budapestre érkezett *Ernesto Che Guevara*, a Kubai Nemzeti Bank elnöke és tájékoztatta az MSZMP Központi Bizottságát arról, hogy a diplomáciai kapcsolatok széleskörűvé tételének feltétele kubai részről a magyarok elleni előítéletesség felszámolása: „fokozatosan kell felszámolni a kubai lakosság elmaradott részeiben meglévő magyarellenességet” – írta a legnagyobb példányszámú kubai katolikus napilap, a *Diario de la Marina*.⁴⁵ Milyen magyar-ellenes előítéletről tett említést *Che Guevara*? Az előítéletességről történt megjegyzés arra a kubai közhangulatra utalt, amelyben a kubai lakosság az ’56-os események okán a Szovjetuniót agresszorként, a magyar regnáló vezetést pedig a népet elnyomó diktatúráként tartotta számon.

³⁸ BARÁTH 2015. 39.

³⁹ <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksiev.pdf> (letöltési idő: 2024. június 1. 14:56)

⁴⁰ DOMINGUEZ 1989. 98.

⁴¹ ANDERLE 2004. 139.

⁴² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32., KüM 00357 sz. irat

⁴³ MOLNÁR 2023. 90.

⁴⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32., KüM 002104/1 sz. irat

⁴⁵ A napilap október 24-én részletes cikket közölt a Magyarországon kialakult helyzetről, és folyamatosan tudósított a budapesti hírekről minden nap. In MTI Külföldi Hírek, 1956. november 3. 133.; BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 297–315.

1962-ben az Amerikai Egyesült Államok blokádjára válaszként megkezdődött a szovjet rakéták és vadászpilóták, valamint az emberi erő (elit alakulatok) Kubába telepítése.⁴⁶ A világ számára 1962. október 22–28. között felsejlett egy harmadik világháború lehetőségének a veszélye. A kubai rakétaválság eszkalálódása szerencsére nem következett be, de tanulságai és következményei a kubai vezetést új politikai irányok és hangsúlyok keresésére ösztönözték.

A szovjet külpolitikai igény a kubai rakétaválságot követően még inkább szorgalmazta az ellenőrzése alá tartozó keleti blokk országait, hazánkat is a Latin-Amerika felé irányuló nyitás kibővítésére. Az 1972-es év új lehetőségeket hozott a szigetország számára, mert belépett a KG-ST-be (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) és a diplomáciai kapcsolatok kibővülése mellett már gazdasági segítségről szóló egyezmények is születtek.⁴⁷

A kádári vezetés idomulva és kényszerülve az elvárt igényekhez, a szovjet államszocializmus elveinek és stratégiáinak megfelelően alakította ki szakpolitikáit, külpolitikáját is a harmadik világbeli országokkal. Az államszocializmus kezdeti időszakában a szocialista irányultságú országok, pl. Kuba, Chile, Líbia és Vietnám stb. még értékes külkapcsolatnak számítottak, azonban a rendszerváltoztatás körül a külpolitikai irányvonal átalakult, így a kubai kapcsolatok, értéküket tekintve hátrább szorultak. Közrejátszott ebben az a gazdasági folyamat is, melyben Magyarország textilipara az 1990-es évek elejét követően leépült, megszűntek/leálltak a bányák, illetve befejeződtek olyan nagy beruházások, mint az ózdi kohászati üzemek, a beremendi cementmű stb. A latin és más országok helyére Kína mint szocialista, de nem európai állam vált fontossá bevándorló és vendégmunkás-migráció szempontjából. Bár a Kínából érkezők inkább a (virágzó) kereskedelmi tevékenységet részesítették előnyben a magyar könnyűipari termékek hiánypótlásának céljából.

Alekszandr Alekszejev, aki 1962-től 1968-ig kubai szovjet nagykövet volt Havannában, kifejtette, hogy fennállása során a szovjet típusú államszocializmus a kapitalista világ gazdaság történeti migrációs kapcsolatrendszeréből nem lépett ki, csak más jelleggel bírt. Ezért a migrációs folyamatokat, mint a diák- és vendégmunkás bevándorlást a keleti blokkba a történeti kapcsolatrendszereken belül érdemes vizsgálni. A nagykövet véleménye szerint az amerikai propaganda jelentős oka volt az Egyesült Államok és Kuba közötti szakadásnak, amelyet egy sor amerikai akció súlyosbított. Mindezek az események szovjetbarát érzéseket szítottak Kubában.⁴⁸ *Samuel Farber* szerint pedig *Castro* mozgalma az amerikai imperializmusra adott nacionalista válasznak, nem pedig önmagában egy kommunista forradalomnak volt értékelhető.⁴⁹

Összegezve a magyar államszocializmus és a kádári konszolidáció megítélését megállapítható, hogy az '56-os belpolitikai események még több ezer km távolságra is ellenszenvet

⁴⁶ *Hruscsov*, a szovjet Kommunista Párt főtitkára kezdeményezésére 24 db közép hatósugarú és 16 db kis hatósugarú rakéta kilövőállást telepített Kubába (a rakéták egy része atomtöltettel rendelkezett) és 22 MIG elfogó vadászpilótát és 42 db IL-28-as bombázó repülőt is szállítottak a szigetre a 42 ezres katonai elitegység mellé. Párhuzamosan pedig épült egy gigantikus tengeraltjáró bázis. In ANDERLE 2004. 128.

⁴⁷ Öt évre szóló árucsereforgalmi, fizetési, hitelnyújtási, műszaki és tudományos együttműködési megállapodás, majd 1966 októberében külön tudományos-kulturális együttműködési egyezmény aláírására került sor Havannában. Ezt követően megalakult a magyar–kubai műszaki–tudományos együttműködési bizottság. In KERÉKES 1979. 289.

⁴⁸ A „*Le Gouve*” francia hajó felrobbantása, a kubai olaj eladásának megtagadása, a kubai olaj behozatalának blokkolása és nem utolsósorban a Disznó-öbölben (Playa-Giron) hadművelet okozott feszültséget a kubai–amerikai kapcsolatokban.

IN <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksjev.pdf> (letöltési idő: 2024. június 1. 18:23)

⁴⁹ FARBER 2006. 142–148.

keltettek. A kádári adminisztráció a szovjet útmutatáshoz igazodva, segítő kezet nyújtott ahhoz, hogy a Szovjetunió megvethesse a lábát Kubában, a nagy riválisa térszomszédságában. Azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet blokk országainak kapcsolatrendszere, azok irányultságának változása és a harmadik világ felé nyitás oka a globálisan megváltozott nemzetközi külpolitikai tényezőkben is keresendő. Ugyanakkor a keleti blokkon belüli ideológiai irányvonal kötelező követése mellett a kádári adminisztráció alatti magyar gazdasági szerkezet megváltozása is közre játszott az irányváltáshoz. Magyarország esetében a gyarmati rendszer felbomlásának következményei közvetlen módon nem játszottak komoly szerepet sem a kül-, sem a belpolitikai irányvonal lehetséges megválasztásában, mivel a Kádár-kormánynak az önálló kezdeményezésre nem volt lehetősége. Az imperialista hatalmak elleni harc új formája így a kulturális, mind az oktatási területen, valamint a munkaerőpiacon a harmadik világ diákjainak és vendégmunkásaiban fogadása révén nyert teret a szocialista blokk országaiiban.

6. A KÁDÁRI SZOCIALISTA TÍPUSÚ MOBILITÁS JELLEMZŐI

Az 1960-as évek elejétől a Kádár-korszak politikai gondolkodásának vezérlő eszméje az „*élhető szocialista nemzet*” és az „*emberarcú szocializmus*” képeinek a sugalmazása volt, hiszen a volt gyarmatokról érkező hallgatók és vendégmunkások jelenléte a szocialista forradalom világméretűvé válásához vezető irányt jelentethette volna. Kuba KGST-hez való csatlakozása (1972) után a magyar kormány bilaterális kereskedelmi és kulturális egyezmények aláírásával végül is eleget tett a szovjet külpolitika által szorgalmazott akaratsnak.⁵⁰ A kádári vezetés nem akart összeütközésbe kerülni az internacionalista segélyeket bőkezűen osztogató Moszkvával, segítettek, de nem estek túlzásba, ahogy a *Magyar Nemzet* 1990. áprilisi száma említi.⁵¹

A kubai munkások az államközi szerződések feltételeinek eleget téve (párthűség, megbízhatóság, kifogástalan erkölcs stb.) érkeztek, számukat és tartózkodásuk feltételeit a fentebb említett kölcsönös egyezmények szigorúan meghatározták. Többnyire képzetlen munkaerőként dolgoztak a textil- és a fémiparban és toborzásuk célja volt, hogy Magyarországon betöltsék az alacsony bérköltségű képzés nélküli munkaerő egyre növekvő hiányát, másrészt a karibi országban egyre növekvő munkanélküliség miatt a kubai fiataloknak kívánatos volt külföldön munkát vállalni.

A kulturális és etnikai sokszínűség elképzelése a kádári ideológia világképében a szocialista mobilitás új fajtájaként jelent meg és a korszak atmoszférája a harmadik világból érkezett személyeknek az elnyomó sorból való kimentését sejtette. *Apor Péter* ennek a korszaknak a kapcsán egy olyan képzeletbeli világ létéről írt, melynek példát kellett volna mutatni a kapitalista államok részére abban, hogy a fejlődő világból érkező fiatal emberek lehetőséget kaptak megismerkedni a fejlett európai szocializmus eredményeivel. A magyarok pedig alig várták, hogy végre bevonhassák színes bőrű elvtársaikat a világ minden népét felölelő imperializmus elleni küzdelembe.⁵²

Azonban *Charles K. Armstrongnak* a Szovjetunió archívumában végzett kiterjedt kutatásai nyilvánvalóvá tették, hogy a kelet európai hatóságok kölcsönösen megpróbálták

⁵⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, KÜM 9292. XIX-J-1-j TÚK, Kuba (1945–1964) 1. doboz 1/a tétel. Az Elnöki Tanács 5/1961. sz. határozata. *Magyar Közlöny*, 1961. március 26. 141.

⁵¹ 1986 és 1990 között mindössze húszmillió forintnyi segítséget nyújtottunk Kubának jobbra oktatási és szakemberképzési céllal. In Visszarendelt kubai munkások, füstölő Ikarusok. *Magyar Nemzet*, 1990. április 5. 2.

⁵² APOR 2017. 27–29.

megakadályozni, hogy polgáraik személyes kapcsolatokat építsenek ki egymással.⁵³ A magyar vállalatok általában szintén kevésbé voltak nyitottak arra, hogy nagy létszámban fogadjanak idénymunkásokat, és a magyar közvélemény előtt lényegében ismeretlenek maradtak a szolidaritás azon formái, melyek személyes kapcsolatok kialakulásához vezethettek volna a magyartól eltérő kultúrát képviselő kubai vendégmunkások és a magyarok között.⁵⁴

Böröcz József tárta fel, hogy az államszocializmus idején a munkavállalók körében jelentős megkülönböztetést jelentett a munkavállaló jogi státusza. Ezek közül a legjelentősebb az „*áll-lampolgár-munkaerő*” és az „*állampolgársággal nem rendelkező munkaerő*” megkülönböztetése volt, az utóbbi a külföldi vendégmunkások munkaerőpiaci pozíciójára és besorolására utalt.⁵⁵ Az állampolgárság azért volt fontos tényező, mert ennek megléte vagy hiánya és az ehhez a státuszhoz kapcsolódó politikai tudat éles és kategorikus megkülönböztetésekre adott alkalmat a hazai és külföldi munkavállalók között.

Miközben a Kádár-korszak politikusai hivatalos politikai és kulturális megnyilatkozásaikban magasztalták és a szocialista ideológia alaptételének tekintették a különböző embertípusok közti alapvető egyenlőséget, ugyanakkor elutasították a multikulturális sokszínűséget. A különböző etnicitású emberektől azt várták el, hogy vállalva harcoljanak az imperializmus ellen és a szocializmusért, azonban semmiképpen sem úgy, mint egy világméretű multietnikus, multikulturális társadalom egyéni tagjai, amelynek mindannyian hasonlóképpen a részei lennének –állapította meg *Apor Péter*.⁵⁶

Összefoglalva tehát a kádári államszocializmus nemzetek és egyének egyenlőségéről szóló szép eszméje lényegében csak propagandisztikus formában létezett. A valóságban az elvárt szocialista világgéppel szemben (mely papíron képviselte a fajok közötti egyenlőség elvét), a mélyebb ideológiai megnyilvánulások azt az álláspontot tükrözték, hogy a homogén nemzeti kultúrák keveredése, azok multikulturálissá válható jellege és szellemisége zavaró lehet és csak összekeverte volna a szocialista ideológia deklaráltan helyes értékeit. Ugyanakkor a szocialista világgépbe nem illő bizonytalanságot hozott volna az államszocializmus zászlója alatt felsorakozó emberfőkben. Ez az ideológia, mely meghatározta a politikai megoldásokat is, a keleti blokk világán belül az 1980-as évek végéig megmaradt és meghatározó eszmeisége az új típusú, vendégmunkás migráció társadalmi megítélésére is rányomta a bélyegét. A „*fajok*” közötti egyenlőség szocialista paradoxonja, a kollektív egyenlőség eszméje és az egyéni integráció iránti érdektelenség közötti feszültség egészen a kelet európai szocialista rendszerek bukásáig érvényben maradt.⁵⁷

7. VENDÉGMUNKÁS-IDEGENKÉP AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSBAN

A hivatalos magyar álláspont szerint Magyarország munkaerő-helyzete „*nem különösebben indokolta a kubai munkavállalók foglalkoztatását*”, ezért a program elsődleges célja Magyarország

⁵³ ARMSTRONG 2013. 165–168.

⁵⁴ A két ország munkaügyi minisztériumainak megállapodása alapján (1980. április 19.) 276 kubai érkezett az év augusztusában. In Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-C-5-a 1550 d. Munkaügyi Minisztérium iratai. Jelentés a kubai munkások magyarországi alkalmazásáról. Budapest, 1982. május 21.

⁵⁵ BÖRÖCZ 2015. 109.

⁵⁶ APOR 2017. 29.

⁵⁷ APOR 2017. 32–36.

szempontjából a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok erősítése volt a szigettel, elsősorban geostratégiai szempontból.⁵⁸ Ezért a magyar munkaerőpiac mégis foglalkoztatott idegen munkásokat, általában azonban csak olyan munkakörökben alkalmazták őket, amelyeket a helyiek nem akartak betölteni. A magyar kormány gazdasági érdeke olyan megüresedett állások betöltése volt, amelyeket a kevés fizetésért a helybeni munkaerő nem végzett el. A vendégmunkások szakmai képezésének megszerzése azonban elmaradt, így a magyar vendégmunkás program ténylegesen különbözött a nyugat-európai vendégmunkás programtól, ahol a bevándorló képzetlen munkaerő szakismeretekre is szert tehetett. A kubaiak ilyen természetű reklamációját és elégedetlenségét a magyar vezetés nemcsak a foglalkoztatási program problémáiból fakadónak, hanem politikai vonatkozásúnak ítélte meg.⁵⁹

A vendégmunkások munkamoráljáról, a magyarokkal létesített kapcsolatairól kevés az adat, csak néhány levéltári dokumentum és a korabeli magyar sajtóforrás, valamint szemtanúk beszámolója tanúskodik ezekről. A vándormunka-szerződések szerint a külföldi vendégmunkások csak meghatározott ideig (4 évig) dolgozhattak a fogadó országban. A lányok csak akkor jelentkezhetek külföldi munkára, ha a helyi forradalomvédelmi lakótömbi bizottság kedvező véleményt adott a családjukról. A Kubai Kommunista Párt tagsági igazolványa külön előnyt jelentett. A rövid havannai felkészítőn a magyar szokásokkal ismerkedtek, aztán hamar mélyvízbe dobták a többségében iskolapadból kikerült, munkatapasztalat nélküli tizenhét- és húsz éves lányokat.⁶⁰ *Castro* nem bízta a véletlenre, kiket enged ki és vár feltétlenül vissza, erről személyesen is meg akart győződni. *Udvardi Péter* írja visszaemlékezésében, hogy *Castro* 1972-es budapesti látogatása kezdetekor azonnal a Magyarországon tanuló és dolgozó kubaiakhoz sietett, és hosszan elbeszélgetett velük munkájukról és beilleszkedésükről a magyar társadalomba.⁶¹

A kubaiak külsőre is és temperamentumukban is jelentősen eltértek a magyar népességtől, következésképpen nagy feltűnést keltettek a magyar állampolgárok körében. A vendégmunkások zömét kitevő 18–26 év közötti kubai lányok különös érdeklődésnek voltak kitéve a zene és tánc rendkívüli szeretete miatt is. Az egzotikus megjelenésű és idegen kultúrából érkező kubai munkások jelenléte a közbeszéd állandó témájává vált és beépült az 1980-as Magyarország Kubáról és reprezentánsairól alkotott idegenképbe. „*Májusban 16 kubai lány érkezett Tolnára, hogy 4 év alatt szakembert faragjanak belőlük. Átalakítottuk a leányszállásokat, tolmácsot fogadtunk, magyarul tanítjuk őket, közben a szövvőnő szakmára is. Nehéz velük, mert állandóan táncolni és énekelni akarnak, még munka közben is*” – írta a *Tolna Megyei Népújság* 1986 júniusában.⁶²

A kubai vendégmunkásokat elvileg ugyanazok a jogok és kedvezmények illették volna meg, mint a magyar dolgozókat. Hogyan is lehetett volna bárkit kizsákmányolni egy jól működő szocialista országban? Csakhogy valójában a teljesítménybérezés miatt sokszor nem érték el a magyar dolgozók fizetését, mert fegyelméletlenül titulálták őket.⁶³ A nyolcvanas évek cenzúrázott (!) magyar sajtója szerint nem érdekelte őket az, amit csináltak és hiányzott belőlük az úgynevezett „*munkakultúra*”. Ha lejárt a munkaidő, azonnal elhagyták a futószalagot,

⁵⁸ BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 317.

⁵⁹ Visszarendelt kubai munkások, füstölgő Ikaruszok. *Magyar Nemzet*, 1990. április 5. 37.

⁶⁰ https://index.hu/fortepan/2019/09/21/messzire_lat_castro_szeme/ (letöltési idő: 2024. június 16. 12:34)

⁶¹ UDVARDI 2015. 91.

⁶² Lányok, lányok, kubai lányok. *Tolna Megyei Népújság*, 1986. június 21. 7.

⁶³ https://index.hu/fortepan/2019/09/21/messzire_lat_castro_szeme/ (letöltési idő: 2024. június 16. 12:54)

függetlenül attól, hogy éppen milyen munkafázisban dolgoztak.⁶⁴ Egy 1982-es magyar jelentés szerint a beérkezéskor súlyos egészségügyi problémák is jelentkeztek, mivel sok dolgozónak volt parazita okozta megbetegedése. Ezáltal nemcsak egy mentális, hanem egy fizikai elhatárolódás is képződött a munkamigráns és környezete között, amelyet még súlyosbított a környezet elutasító, lekezelő volta.⁶⁵

A hetvenes években komoly technológiaváltásokon ment át a világ, amely mindenütt elbocsátásokhoz vezetett. Ehhez jött még a hagyományos piacok elvesztése és az, hogy a neoliberais gazdasági stratégia miatt hamarabb kezdődött és mélyebb volt a válság, ugyanúgy, mint a legtöbb szocialista országban. Magyarországon gyorsabban ment a kilábalás is, de ennek a társadalmi költsége igen magas volt. A magyar munkaerő úgy modernizálódott, hogy az egyharmadát „*leselejtezték*”, így Magyarországon 1989 és 1992 között a munkavállalók mintegy egyharmada elvesztette munkahelyeit.⁶⁶

Ezzel együtt változott a kubai vendégmunkások véleményklímája is a magyar közhangulat hatására. A Havanna lakótelep neve illet a kor internacionalizmusához és a Kubával kialakított speciális viszonyhoz, de jelentős különbség volt az 1978. július 26-án, a Moncada laktanya elleni támadás 25. évfordulóján felavatott,⁶⁷ a szocialista realizmus építészeti jegyeit viselő lakótelep és a kubai őshaza egzotikuma között. Az épülettömb visszatükrözte a benne lakó kubai vendégmunkások mindennapjainak nehézségeit. A lepusztult épülettömbben a megnehezedő magyar gazdasági körülmények miatt az eddig rejtett és eltussolt problémák felszínre kerültek, mivel sok vendégmunkás vált munkanélkülivé és hazátlanná Magyarországon. A feszültség levezetése néhány alkalommal brutalitásba torkolt, a mélyben komoly megélhetési gondok húzódtak. A lakótelepen élők életkörülményeit a megélhetési nehézségek, az egzisztenciális bizonytalanság határozták meg. A bűnözés növekedett, bandák alakultak, a közbiztonság romokban hevert a XVIII. kerület bizonyos részein.⁶⁸ A Havanna lakótelep környékén néhány diszkóban és étteremben verekedés tört ki a kubai munkások kilátástalan élethelyzete miatt, például a csepeli Rákóczi Étteremben. Erről *Moldova György* „*Bűn az élet*” című könyvében írt.⁶⁹

A kubai–magyar kapcsolatokat a Közép- és Kelet-Európában zajló rendszerváltás alapjain megváltoztatta. Az átalakulás előtti évtizedben Magyarország saját politikai és gazdasági reformjaira összpontosított, melynek jellemző vonása a politikai irányváltoztatás és a szovjet fennhatóság alatti kényszerű ideológia elutasítása volt. A kádári vezetés elhatárolódott azoktól az országoktól, amelyek már meghaladottnak tekintett ideológiát és politikai vonalat követtek, így Kuba ebben a tekintetben nemkívánatos kapcsolattá vált, és jelentősen csökkent az érdeklődés Latin-Amerika irányába is. A kubai vezetés válasza a magyarországi változásokra a munkaügyi egyezmények lejáratási idő előtti felmondása és a kubai vendégmunkások jelentős részének hazarendelése volt.⁷⁰

⁶⁴ Vendégmunka. *Magyar Ifjúság*, 1988. április 15. 12–14.

⁶⁵ BODÓ 2016. 26.

⁶⁶ GERŐ – CSANÁDI 2006. 149–150.

⁶⁷ SZENTE-VARGA 2020. 34–36.

⁶⁸ SZENTE-VARGA 2020. 42–43.

⁶⁹ MOLDOVA 1989. 400–401.

⁷⁰ Mivel a szerződések 4 éve szűntek, 1990-ben még mindig dolgoztak a szerződési időt kitöltő vendégmunkások kubaik Magyarországon, kb. 800 fő. Őket is haladéktalanul hazarendelték. In BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 311–312.

Összegezve tehát elmondható, hogy a kezdetben gyümölcsöző kétoldalú szerződéseken nyugvó vendégmunka-migráció a korábbi kedvező feltételek megváltozása miatt zátonyra futott. Közrejátszottak ebben a romló magyar gazdasági körülmények és a magyarországi növekvő munkanélküliség is, melyek a külföldi vendégmunkaerők megtartását és további foglalkoztatását deviánssá tették.

8. VENDÉG-MUNKÁSOK – ETNOKULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK

Szente-Varga Mónika megállapítása szerint Magyarországon a rendszerváltást megelőző években a vendégmunkások jelenléte miatt erősödött a rasszizmus. A munkaerő-migrációs program vonatkozásában általános szabályként elfogadott volt, hogy az államhatalom igyekezett bizonyos távolságot tartani az átlagemberek életétől. Az etnokulturális disszonanciákat mindkét oldalon „kisebbségi és szükségtelen hiányosságokként” nevezték, amelyek nem tudják beárnyékolni a munkaerő-migrációs projekt jó eredményeit.⁷¹

A kubai vendégmunkásokat érintő faji megkülönböztetés nyílt, előítéletességben megnyilvánuló, vagy látenssen megbúvó jelenléte a nyilvános terekben vagy a munkahelyi összetűzésekben azonban nem az egyetlen probléma volt. A külföldi létből fakadó társadalmi elszigeteltség a kádári államszocializmus nagy kérdése volt, melyet kettős mércével mértek. A szocializmus eszmerendszere egyfelől saját ideológiájához és lehetőségeihez mérten kiváló propagandával alátámasztva, a szocialista embertípus felsőbbbségét kimutatva, megértéssel bánt a külföldi munkavállalókkal, másfelől pedig a világtörténelemben élenjáró, legfejlettebb nemzetek vendégmunkás migrációs jelenségéhez hasonlóan kezelte a problémát.⁷²

Perez-Lopez és Diaz-Briquets állítják, hogy a KGST-n belüli munkaerő-migráció és a bevándorló munkaerő alkalmazása túlnyomórészt képzetlenséget igénylő munkák tekintetében a nyugati hagyományokhoz kapcsolódott. Meghatározó tényezői közül a legfontosabbak a fogadó és küldő országok munkaerő-összetételének különbségei: egyrészt a munkaerőhiány, másrészt a munkahelyek hiánya. Az a mód, ahogyan az államszocialista Magyarország inkább elmulasztotta kezelni a kubaiak társadalmi elszigeteltségét, mint hogy szembe nézzen a problémával, hasonlóságot mutat a migránsok kapitalista államokban szerzett tapasztalataival.⁷³

Mai szemmel nézve a kubai munkások jelentős mértékű társadalmi elszigeteltségének ténye valósnak tűnik. Esetükben az etnokulturális különbségek alapján való kategorizálás mellett a képzettségük hiányosságai és az „állampolgársággal nem rendelkező munkaerő” státuszuk is szociokulturális hátránynak minősül. A kubaiak zene és a tánc iránti vonzalma pedig, amely az ő kultúrájukban a társadalmi érintkezés és a természetes ismerkedés módja volt, nagymértékben befolyásolták az idegenkép alakulását. A tapasztalati tényezők alapját képezték a megkülönböztetésnek és megindították a stigmatizáció folyamatát a befogadó társadalomban.

A kölcsönös kereskedelmi és kulturális egyezmények aláírásával és a kubai munkaerő beengedésével az államszocializmus elvileg szentesítette a faji egyenlőség eszméjét és kizárta az „elmaradott” gyarmati országok vendégmunkás csoportjainak megkülönböztetését, ugyanakkor a kollektív egyenlőség eszméjét hangoztató, de a multikulturalitást kizáró eszmeiség egy súlyos

⁷¹ SZENTE-VARGA 2020. 46–48.

⁷² SZIGETI 2006. 232.

⁷³ PEREZ-LOPEZ – DIAZ-BRIQUETS 1990. 273–299.

paradoxonra épült. A magasztos eszmerendszer és az abban deklaráltak gyakorlati megvalósulása között óriási szakadék tátongott.

9. KÖVETKEZTETÉSEK

A globális világpolitikai változások és a keleti blokk sajátos érdekeinek előtérbe helyezése maga után vonta azt a feltűnő átalakulást, mely az egyes társadalmi alrendszerek súlyának csökkenését, másokénak növekedését eredményezte. Az eddig elnyomott, harmadik világ iránti érdeklődés fokozódása és a kapcsolatok felvételére törekvés szorgalmazása, a korábbi irányoktól eltérően mint új tendencia jelentkezett a szovjet szocialista blokk országaiban. Ugyanakkor Kornai János állítja, hogy a klasszikus szocialista és kapitalista rendszer struktúrája különbözik ugyan egymástól, de az erőforrások elosztásának fő mechanizmusa Magyarországon is a piaci koordináció volt.⁷⁴

A munkaerő-migráció a szocialista világban is létezett. A magyar rendszerváltozás előtti évtizedek a vendégmunkásokat küldő és azokat fogadó országok politikai/társadalmi struktúrái tekintetében legalább egy fontos szempontból különböztek a Nyugattól. Ott ugyanis a migráns munkaerő funkciója a munkaerőköltségek csökkentése volt (pl. alacsony szinten tartani a béreket). Ez az ok a szocialista országokban nem volt jelen, mivel mind a munkaerő-szükségletet, mind az áruk árait egy központi szabályozás és akarat mentén, centralizálva és kötelezően központilag alakították ki. Egy másik, nem annyira nyilvánvaló elem, amely megkülönböztette a keleti blokkon belüli munkaerő-vándorlást a nyugati migrációtól, a képzésnek és a know-how átadásának általában a „nemzetközi segélyeken” belüli fontossága volt.⁷⁵ Ezzel szemben a keleti blokk szocialista berendezkedésű országaiban a vendégmunkás munkavállalók fő motivációi között saját maguk és családjuk anyagi biztonságának javítása szerepelt.

A tanulmány rámutatott arra, hogy a magyar rendszerváltoztatás előtti évtizedek politikai és ideológiai tereit az államszocialista irányelvek szerint vezetett országok (így a kádári államszocializmus is) a látszat ideológiára és látszat propagandára alapozva alakították ki. A vándor-munkaerő-kibocsátó társadalmakból érkező, a kádári kategorizáció szerinti „elmaradott”, volt gyarmati népcsoportokat felkarolva úgy tűnt, hogy ez a törekvés a szocialista ideológia eszméi szerinti faji egyenlőséget tükrözi. A társadalmi terekben, a munkaerőpiacon és a munkahelyeken viszont megvalósult az elnyomás és megalázás intézményesített formája, sőt a rasszista elemek sem hiányoztak a külföldi vendégmunkások iránti társadalmi véleményklímából. Különösen igaznak bizonyult ez a folyamat a kádári vezetés politikai/társadalmi struktúrája tekintetében a magyar–kubai kapcsolatokra vonatkoztatva, mert a kádári adminisztráció az államszocializmus nevében a kizsákmányolás egyik legintenzívebb formáját valósította meg a kubaiaknak az „állampolgárság nélküli munkaerő” státuszú besorolásával.

A vizsgálatok során nyilvánvalóvá vált, hogy a globális munkaerő-migráció fogalmának az értelmezése mind történelmileg, mind fogalmilag kötődik a kapitalizmushoz, a szovjet típusú államszocializmus berendezkedésétől függetlenül. Ezt bizonyította az a feltárt tény is, hogy a volt gyarmati országokból a vendégmunkások behívása a Kádár-korszak utolsó évtizedében a keleti blokk termelési/gazdasági folyamataiban való részvétel feltételei mentén valósult meg,

⁷⁴ KORNAI 2012. 432.

⁷⁵ BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ – SZENTE-VARGA 2021. 318.

és a célja a minél nagyobb gazdasági növekedés, a migráns munkavállalók kizsákmányolása révén. A gazdasági érdekek fontossága szempontjából nem tekinthető elhanyagolhatónak az a szakpolitikai tényező sem, hogy a harmadik világból származó vendégmunkások olcsó munkarejeje a fogadó államoknak segítség jelentett az 1980-as években fellépő hazai munkaerőhiány kiküszöbölésére is. Ebből a nézőpontból a vendégmunka-migráció szerves része volt annak a folyamatnak, melyet a külföldi vendégmunka léte és olcsó volta funkcionálisan jelentett a magyar munkaerő piac számára. Elmondható tehát, hogy a szovjet szocialista politikai irányvonulata és gazdasági igényei a kapitalista formáció szerint fogalmazódnak meg, mely formáció a későkádár-kori magyar gazdaság belső igényeinek is megfelelt.

Külső igénynek számított a szovjet külpolitikai irányvonalhoz való kötelező idomulás, vagyis a Latin-Amerika országai felé nyitás kényszerű kötelezettsége, mely részét képezte a Szovjetunió hidegháborús taktikai vonulatának. A nyitás célja Kuba geopolitikai helyzetéből fakadt, mert az Amerikai Egyesült Államokkal szomszédos karibi ország szövetségeseként korlátlan katonai/politikai lehetőségek nyílhattak volna meg a szovjet hatalom részére hidegháborús viszonyok közepette.

A szakirodalom dokumentumainak vizsgálata alátámasztotta, hogy a harmadik világbeli, kubai vendégmunkások mobilitása a vizsgált kádári időszakban a faji egyenlőség szocialista értelmezésének paradoxonját tükrözte. Az egyenlőség ideája a külföldi vendégmunkások és a honi munkavállalók között csak magasztos elképzelések szintjén és csak papíron létezett, viszont lényegében újratermelődött a gyarmati kizsákmányolás struktúrája a munkahelyeken. A rendszer nem titkolt ideológiai célja volt a felszabadult gyarmati népek Nyugattól való függetlenedésének elősegítése és a működő szocializmus „emberbaráti” arcának a megmutatása, ugyanakkor az „elmaradott” vendégmunkás csoportok integrációja fel sem merült.

Az etnokulturális disszonanciák eltírtolása elősegítette a munkaerő-migrációs projekt kádári propagandájának a sikerességét. Azonban a munkahelyeken és a társadalmi terekben, a közbeszédben a vendégmunkás migrációval szemben a rasszista felhangok közös véleményklímát alakítottak ki a honi társadalomban és komoly látens előítéletességet hordoztak magukban. Mivel azonban a szocialista embertípus idegenképéhez nem fűződhetek nyíltan a faji megkülönböztetésnek még a gondolatai sem, így azok látens módon, a felszín alatt gyűrűztek tovább.

Kérdésként merült fel azonban, hogy a relatíve olcsó vendégmunkaerő-migráció sikeres volt-e, megfelelő módon segítette-e a kádári államszocializmus gazdaságát, az elfojtott xenofóbia mennyit árthatott a szocialista ideológiának és mennyire siettetette az államszocializmus bukását?

Megválaszolásra vár az is, hogy a külpolitikai és gazdasági okokból országunkba került kubai vendégmunkások hiányos vagy elmaradt képzése elegendő szakmabeli tudást jelentett-e nekik a hazájukba való visszatérésük után, vagy csak egy tanulságos kaland volt az „emberarcú” szocializmus álhumanizmusa alatt? Ezekre a kérdésekre a válaszok további vizsgálatokat igényelnek egy újabb tanulmányban.

A nyolcvanas évek végén Magyarország egyre erőteljesebben nyitott a világkapitalizmus irányába és a rendszerváltozás után viszonylag gyorsan betagozódott a Nyugat piaci mechanizmusaiba. A magyar rendszerváltoztatás után hazánk is belekerült a nemzetközi migráció véraramába és részesévé vált a nagyobb mértékű transznacionális vendégmunkás-migrációnak, a nyugati és dél-európai államokhoz hasonlóan.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K IV, Kuba, 1981/ 56., 59. doboz

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, KüM 9292. XIX-J-1-j TÜK, Kuba (1945–1964) 1. doboz 1/a tétel. Az Elnöki Tanács 5/1961. sz. határozata. *Magyar Közlöny*, 1961. március 26. 141.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MTI külpolitikai információ. A magyar kérdés az ENSZ előtt, 1956. november 22. 30.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-C-5-a 1550 d. Munkaügyi Minisztérium iratai. Jelentés a kubai munkások magyarországi alkalmazásáról. Budapest, 1982. május 21.

SAJTÓ:

Magyar Ifjúság, 1988.

Magyar Nemzet, 1990.

Tolna Megyei Népiújság, 1986.

IRODALOMJEGYZÉK

ANDERLE ÁDÁM (2004): *Kuba története*. Budapest, Akkord Kiadó.

APOR PÉTER (2017): Szocialista migráció, posztkolonializmus és szolidaritás: Magyarország és az Európán kívüli migráció. *Antro-pólus*, 2. évf. 2. sz. 27–29.

ARMSTRONG, CHARLES K. (2013): *Tyranny of the Weak: North Korea and the World, 1950–1992*. Ithaca, Cornell University Press.

BARÁTH MAGDOLNA (2015): Diplomata a változó világban. In Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 39.

BODÓ JÚLIA (2016): Határátlépések, tér beélések. Migránsok a transznacionális térben. *Iskolakultúra* 26. évf. 1. sz. 16–18. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2016.1.20>

BORTLOVÁ-VONDRÁKOVÁ, HANA – SZENTE-VARGA MÓNKA (2021): Labor migration programs within the socialist bloc. cuban guestworkers in late socialist Czechoslovakia and Hungary. *Labor History* vol. 62. no. 3. 297–315. <https://doi.org/10.1080/0023656X.2021.1908972>

BÖRÖCZ JÓZSEF (2015): Az államszocializmus összeomlása a „szovjet blokkban” és a globális munkaerő-vándorlás szerkezetváltozása. *Eszmélet* 27. évf. 108. sz. 108–128.

BRACHER, KARL DIETRICH (1979): *Europa In Der Krise. Innengeschichte und Weltpolitik seit 1917*. Berlin, Propylen Verlag.

- DOMINGEZ, JORGE I. (1989): *To Make a World Safe for Revolution. Cuba's Foreign Policy.* Center for International Affairs, Harvard University.
- FARBER, SAMUEL (2006): *The Origins of the Cuban Revolution Reconsidered.* Chapel Hill, University of North Carolina Press.
- FÜSTÖS LÁSZLÓ – SZAKOLCZAI ÁRPÁD (1994): Az értékek változása Magyarországon 1978–1993. *Szociológiai Szemle* 4. évf. 1. sz. 57–90.
- GERŐ ZSUZSA – CSANÁDI GÁBOR (2006): *Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.
- HORVÁTH EMŐKE (2018): A magyar–kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai 1959–1961. *Aetas – Történettudományi Folyóirat* 33. évf. 1. sz. 54–68.
- JUDT, TONY (2005): *Postwar. Histoy of Europe since 1945.* New York, The Penguin Press.
- KENYERES ÁGNES (1994): Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
- KEREKES GYÖRGY (1979): *A kubai forradalom (1959–1975).* Budapest, k. n.
- KORNAI JÁNOS (2012): Mit mond a hiány és a szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? *Közgazdasági Szemle* 59. évf. 4. sz. 426–443.
- KUPI LÁSZLÓ (2012): Havannai emberük? Az Egyesült Államok és a Batista-puccs. *Világtörténet* 43. évf. 3. sz. 313–419.
- LAZO, MARIO (1968): *Dagger in the Heart: American Policy Failures in Cuba.* Funk and Wagnalls, Division of Reader's Digest Books.
- LEAVY, PATRIZIA (2011): *Oral history: Understanding qualitative research.* Oxford, Oxford University Press.
- MCKEOWN, ADAM (2004): Global Migration, 1846–1940. *Journal of World History* vol. 15. no. 2. 155–189.
- MELEGH ATTILA (2015) Globális ötvenes évek. *Eszmélet* 27. évf. 105. sz. 182–191.
- MELEGH ATTILA – SÁROSI ANNAMÁRIA (2015): Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti strukturális megközelítés. *Demográfia* 58. évf. 4. sz. 241–249. <https://doi.org/10.21543/DEM.58.4.1>
- MOLDOVA GYÖRGY (1989): *Bűn az élet.* Budapest, Magvető Kiadó.
- MOLNÁR LILLA (2023): A magyar–kubai kapcsolatok alakulása Raúl Castro két magyarországi látogatása között. *Scholia Iuvenum Humaniora* 1. évf. 3. sz. 89–100.
- PEREZ-LOPEZ, JORGE – DIAZ-BRIQUETS, SERGE (1990): Labor migration and offshore assembly in the socialist world: the Cuban experience. *Population and Development Review* vol. 16. no. 2. 273–299. <https://doi.org/10.2307/1971591>
- RAINER M. JÁNOS (2011): *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- RÉTHY ENDRÉNÉ – VÁMOS ÁGNES (2006): *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia.* Budapest, Bölcsész Konzorcium.

SÁGI NORBERTA – RIGÓ RÓBERT (2011): Az oral history lehetőségei. *Forrás* 2011. 43. évf. 7–8. sz. 243–256.

SWAIN, GEOFFREY – SWAIN, NIGEL (1998): *Eastern Europe since 1945*. New York, Palgrave Macmillan.

SZAKOLCZAI ÁRPÁD – FÜSTÖS LÁSZLÓ (1998): Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban 1977–1997. In Mislivcz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változások*. Budapest, MTA Szociológiai Intézet–Savaria University Press. 213–251.

SZENTE-VARGA MÓNICA (2020): A Havanna lakótelep a kubai–magyar kapcsolatok tükrében. *Orpheus Noster*, 2020. 12. évf. 4. sz. 33–44.

SZIGETI PÉTER (2006): *Norma és valóság. Válogatott tanulmányok a jogelmélet, az alkotmányjog és a politikaelmélet köréből*. Győr, Széchenyi István Egyetem – MTA Politikai Tudományok Intézete, 2006.

UDVARDI PÉTER (2015): Fidel Castro 1972-es magyarországi látogatása. Metszet a magyar–kubai kapcsolatok történetéből. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat* 2015. 15. évf. 60. sz. 72–93.

VALUCH TIBOR (2012): *Hétköznapi élet Kádár János korában*. Budapest, Corvina Kiadó.

VALUCH, TIBOR (2013): *Hungarian every days. Everyday life in Hungary from the WWII to the end of the twentieth Century*. Budapest, Napvilág Publisher Ltd.

ZALAI ANITA (2010): A nemzetközi szocialista unkamegosztás egyik példája: kubai vendégmunkások Magyarországon. *Mediterrán Világ*, 6. évf. 16. sz. 69–77.

INTENRNET:

<https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB400/docs/Interview%20with%20Aleksiev.pdf>

<https://www.wutc.org/people/jason-beaubien>

https://index.hu/fortepan/2019/09/21/messzire_lat_castro_szeme/